

YLIOPISTOJEN AIKUISET OPISKELIJAT

Erja Moore

Yliopisto-opiskelijoiden ikärakenne on muuttunut varsin lyhyessä ajassa radikaalisti. Opiskelijoiden suuri enemmistö on edelleenkin nuoria aikuisia, mutta nykyisin peräti kolmasosa yliopisto-opiskelijoista on yli 30-vuotiaita.

Yliopisto-opiskelijoiden ikärakenteessa on tapahtunut melkoisia muutoksia. Kun vuonna 1985 yliopisto-opiskelijoista 22 prosenttia oli täyttänyt 30 vuotta, vastaava luku vuonna 1998 oli 32,5 prosenttia eli kolmannes kaikista opiskelijoista (Tilastokeskus 1996, 21; Tilastokeskus 1999, 29). Aikuisten opiskelu yliopistojen koulutusohjelmissä on jäänyt pitkälle tutkimatta, onhan se luokiteltu koulujärjestelmäkoulutukseksi (esimerkiksi Blomqvist, Koskinen, Niemi & Simpanen 1997) ja sillä perusteella aikuiskoulutustutkimusten ulkopuolelle. Yliopisto-opiskelua koskevissa tutkimuksissa taas on keskitytty nuoriin opiskelijoihin, erityisesti ikäryhmään 20-24-vuotiaat (esimerkiksi Kivinen & Rinne 1995, Liljander 1996). Yliopistojen varsinaisena aikuiskoulutuksena pidetään avoimen yliopiston, ammatillisen täydennyskoulutuksen ja työvoimakoulutuksen opintoja (esimerkiksi Tuomisto 1998, 274), ja aikuisella iällä yliopistojen koulutusohjelmissä opiskelevat rajautuvat näitäkin opintoja koskevien tutkimusten ulkopuolelle. Elinikäistä oppimista koskevissa tutkimuksissa ovat painottuneet aikuiskoulutuksen ja korkeakoulutuksen osalta erityisesti täydennyskoulutuksen eri muodot (Teichler 1999). Esimerkiksi Tulkki ja Honkanen (1998) määritellesään aikuisiän oppimisen kenttää jättävät aikuisten tutkintoon johtavan opiskelun ammatikorkeakouluissa ja yliopistoissa tarkastelunsa ulkopuolelle.

Tarkastelen tässä artikkelissa aikuisten opiskelua yliopistoissa. Artikkelin perustuu yliopisto-opiskelijoiden ikärakenteen muutosta käsittelevään tutkimukseen (Moore 2000). Pyrin määrittämään suomalaisissa yliopistoissa opiskelevien aikuisten paikkaa tarkastelemalla yliopisto-opiskelijoiden ikärakennetta ja (iältään) aikuisten opiskelijoiden opiskelupositioita Tilastokeskuksesta hankittujen tilastoaineistojen valossa. Tilastoissa vakiintuneesti käytetty ikäluokittelu on ohjannut kohdistamaan huomion erityisesti 30 vuotta täyttäneisiin opiskelijoihin. Tutkimuksen aineistona ovat Tilastokeskuksesta hankitut, korkeakouluopiskelijoiden ikärakennetta koskevat taulukot¹ ja 30 vuotta täyttäneitä yliopisto-opiskelijoita koskeva 15-muuttujainen, henkilöperusteinen tiedosto.²

AIKUINEN OPISKELIJA YLIOPISTOSSA

Aikuisten asemaa korkeakoulutuksessa voidaan määrittää suhteessa siihen, mikä katsotaan opiskelijoiden pääryhmäksi. Kasworm (1993) erottaa kolme eri tapaa, jolla aikuiset on huomioitu eri maiden yliopistoissa. Ensinnäkin aikuisten opiskelu ja opiskelumahdollisuuksien järjestäminen on voitu sisällyttää kansalliseen korkeakoulupolitiikkaan. Aikuisten osallistumista korkeakoulutukseen kannustetaan, ja se nähdään

osana yliopistojen perustehtävää. Kasworm mainitsee esimerkkinä Ruotsin, jossa lainsäädäntöuudistus 1980-luvulla toi aikuisille laajat mahdollisuudet osallistua korkeimpaan koulutukseen. Lakimuutos on heijastunut Ruotsin yliopistojen opiskelijoiden ikärakenteeseen siten, että enemmistö uusista hakijoista on täyttänyt 25 vuotta (Agelii ja Bron 1997, 12). Toiseksi aikuisten integrointi yliopistotasoiseen opetukseen voi tapahtua instituutiotasolla: yliopisto voi nähdä tehtäväkseen integroida opetukseensa kaikki potentiaaliset opiskelijat. Näin on tapahtunut esimerkiksi Britanniassa, jossa alkoi 1980-luvulla vahva *Access*-liike. *Access*-ohjelmien avulla järjestetään aikuisille omia reittejä yliopistoon. Kolmas Kaswormin erottama tapa suhtautua aikuisiin opiskelijoihin on heidän näkemisensä erillisenä, yliopiston kannalta marginaalisena ryhmänä. Tällöin aikuiset opiskelijat kanavoidaan yliopiston erilliseen aikuiskoulutukseen, toisinaan avoimen yliopiston ja täydennyskoulutuskeskuksien opetustarjontaan.

Kuka on aikuinen opiskelija?

Suomalaisessa korkeakoulutusta koskevassa tutkimuksessa päähuomio on kohdistunut nuoriin opiskelijoihin, jotka ovat aloittaneet opiskelun yliopistossa pian ylioppilaskirjoitusten jälkeen. Käytännössä useimmiten on tutkittu joko uusia opiskelijoita tai 20-24-vuotiaita opiskelijoita (esimerkiksi Kivinen & Rinne 1995, Nevala 1999). Opiskelijoiden ikärakenteen muutosta ja aikuisten opiskelua yliopistoissa on kuitenkin muualla tutkittu laajasti (esimerkiksi West & Hore 1989a ja 1989b, Johnston & Bailey 1984, Blaxter, Todd & Tight 1993). Yleisimmin tutkimuksissa käytetään brittiläiseen koulutuskäytäntöön perustuvaa luokittelua, jossa korkeakouluopiskelijat jaetaan kahteen erilliseen ryhmään yliopisto-opiskelun aloitusikänsä mukaan. Dikotomiassa tavallinen tai tyypillinen (*ordinary student*) opiskelija on nuori, joka tulee suoraan koulunpenkiltä yliopistoon noin 17-vuotiaana ja aikuinen opiskelija (*mature student*) on opiskelija, joka aloittaa perustutkinto-opiskelun 21-vuotiaana tai sitä vanhempana tai jatko-opiskelun 25-vuotiaana tai sitä vanhempana. Britanniassakin opiskelijoiden

ikärakenne on muuttunut siten, että alunperin dikotomiassa marginaalisessa asemassa olleet aikuiset (*mature*) opiskelijat muodostavat nyt opiskelijakunnassa enemmistön. (Thompson 1997, McNair 1998.) Myös USA:ssa korkeakoulutuksessa on tapahtunut voimakas opiskelijoiden ikärakenteen muutos, jossa nuoret opiskelijat ovat jääneet vähemmistöksi: kaikista yliopisto-opiskelijoista vain noin 20 prosenttia on alle 22-vuotiaita, päätoimisesti opiskelevia nuoria (Longworth & Davies 1997, 117).

Yliopiston muutoksessa opiskelijat määrittyvät suhteessa entiseen ja nykyiseen. Kun aiemmin opiskelijat olivat tyypillisesti juuri koulunsa päättäneitä nuoria, jotka yleensä olivat lähtöisin hyvin toimeentulevista perheistä, tällainen opiskelija määrittyy tutkimuksissa nyt *traditionaaliseksi* opiskelijaksi. *Ei-traditionaalisen* opiskelijan määrittely ja käsitteen käyttö on puolestaan ollut sekavaa, ja on puhuttu myös käsitteen väärinkäytöstä (Donnelly 1998, 242). *Ei-traditionaalisen* opiskelijalla on viitattu paitsi aikuisiin opiskelijoihin (ikäkriteeri), myös työväenluokasta tuleviin opiskelijoihin (sosiaaliluokkakriteeri), jotka eivät perinteisesti ole hakeutuneet korkeakoulutukseen tai opiskelijoihin, joilla ei ole yliopistoihin vaadittavaa peruskoulutusta (pääsyvaatimuskriteeri). (Guyot ja Merrill 1998, 6; Thompson 1997.)³

Monissa tutkimuksissa aikuisiin opiskelijoihin on viitattu myös toisen mahdollisuuden (*second chance*) käyttäjinä. Yliopisto-opiskelua koskevissa tutkimuksissa *second chance* -opiskelijalla on voitu tarkoittaa opiskelijaa, joka aikanaan suoritti yli-

opisto-opiskelulle asetetun formaalisen peruskoulutusvaatimuksen, mutta opiskelu yliopistossa esyi joko ekonomisista tai kulttuurisista syistä (esim. Guyot ja Merrill 1998, 6) tai opiskelijaa, joka on päättänyt peruskoulutuksensa varhaisessa vaiheessa eikä ole suorittanut yliopistoon vaadittavaa muodollista koulutusta (Davies 1995, 287).

Thompson (1997, 19) on selvittänyt aikuisten yliopisto-opiskelijoiden luokittelujen sisältämää problematiikkaa. Yhä useammin korkeakoulutusta kuvataan ja pidetään osana joustavaa elinikäisen oppimisen koulutusjatkumoa, jolla ihmiset voivat niin halutessaan liikkua opintojen, työn ja kodin välillä. Kuitenkin julkisen retoriikan vastapainona aikuinen opiskelija yhä määrittyy Toiseksi; *mature* ei ole sanan *immature* positiivinen vastakohta vaan pikemmin sitä määrittää synonyymisyys ei-standardinmukaisen kanssa. Aikuisuus yliopistossa määrittyy toiseudeksi, poikkeavuudeksi ja siihen voi liittyä jopa häpeällinen leima.

Suomessa aikuisia yliopisto-opiskelijoita ei ole kiintiöity kronologisen iän mukaiseen aikuisstatukseen, vaikka tämänsuuntaista pyrkimystä olikin havaittavissa opetusministeriön (1996) tutkimuksen ja koulutuksen kehittämissuunnitelmassa annetuissa suosituksissa yliopistoihin valittavien opiskelijoiden laadusta. Tuolloisten suositusten mukaan 75 prosenttia uusista opiskelijoista tuli olla *relevantista ikäryhmästä*: nuoria ylioppilaita, jotka hakevat ensimmäistä koulutuspaikkaansa. Neljäsosa aloituspaikoista (noin 5000 paikkaa) suositeltiin varattavan *aikuissuuntautuneille* opiskelijoille. Aikuissuuntautuneilla opiskelijoilla tarkoitettiin niitä, jotka tavoittelevat toista yliopistotutkintoa, jotka ovat opiskelleet avoimessa yliopistossa, joilla on alempi korkeakoulututkinto, jotka ovat opiskelleet ulkomailta tai jotka ovat aiemmin opiskelleet ammattikorkeakoulussa. Aikuissuuntautuneen opiskelijan määrittelyyn sisältyy siis myös iältään nuoria opiskelijoita. Tämän vuoden alussa julkaistusta kehityssuunnitelmasta (Opetusministeriö 2000) edellä mainittu jaottelu relevanttiin ikäryhmään ja aikuissuuntautuneisiin opiskelijoihin on jätetty pois. Nyt kehityssuunnitelmas-

sa mainitaan, että ylempään korkeakoulututkintoon tähtäävässä koulutuksessa tarjotaan aloituspaikka 19 000 opiskelijalle. Tämän **lisäksi** erilaisia pohjakoulutuksia omaavien aikuisten tutkintoon johtavaan peruskoulutukseen osoitetaan paitsi muilla koulutusasteilla myös yliopistoissa 10-20 prosenttia koulutustarjonnasta (mt. 21). Näin sekä “vanhassa” että “uudessa” koulutuksen ja tutkimuksen kehityssuunnitelmassa yliopisto-opiskelijoiden pääjoukoksi (*mainstream*) nähdään nuoret opiskelijat.

Elinikäinen oppiminen ja yliopisto

Elinikäinen oppiminen on noussut yhdeksi 1990-luvun yhteiskunnalliseksi “iskulauseeksi”. Puhe elinikäisen oppimisen ja jatkuvan koulutuksen tärkeydestä sekä puhe oppimisyhteiskunnasta voidaan nähdä “pakottavana” diskursseina, jolloin yksilön menestyäkseen tai säilyäkseen on hakeuduttava koulutukseen. Esimerkiksi Schueller ja Field (1998) esittävät oppimisyhteiskunnan yhteiskuntana, jossa opiskellaan yhä enemmän ja yhä pitempään ja jossa oppiminen esittäytyy välttämättömyytenä. Apps (1988) näkee juuri yhteiskunnan rakenteellisten muutosten luovan uusia oppimistarpeita aikuisille.

Jo vuonna 1969 Koulutusrakennekomitean mietinnössä nähtiin jatkuvan koulutuksen järjestäminen eräänä 1970-luvun koulutuspolitiikan päätehtävänä. Mietinnössä kiinnitettiin myös huomiota eri ikäluokkien koulutusmahdollisuuksiin: “*laajamittaista lisäkoulutusta tarvitaan vanhempien ja nuorempien ikäluokkien välisten epäoikeudenmukaisten suurten koulutuserojen tasaamiseen. Ovathan vanhemmat ikäluokat sivuuttaneet nuoruusiän aikana, jolloin nykyisenlaisia koulutusmahdollisuuksia ei ollut heidän käytettävissään*” (KM 1969, 129). Alanen (1981, 96) on todennut, että jo 1970-luvulla monet kehittämissuunnitelmat, muun muassa opintovapaajärjestelmän ja avoimen yliopiston luominen, merkitsivät elinikäisen oppimisen mahdollisuuksia edistävää suuntausta eikä pelkästään erillisen aikuiskoulutuksen laajentamista. Elinikäisen oppimisen käsitteen voikin ajatella sisältävän implisiittisen ajatuksen siitä, että mikä tahansa ikä on sopiva

oppimiselle, sisältäen myös oppimisen formaalissa koulutusinstituutiossa. Formaalin koulutuksen osalta elinikäisen oppimisen ideologiaan sisältyy ajatus siitä, että myös yliopistoissa voi opiskella minkä ikäisenä tahansa.

Suomen elinikäisen oppimisen strategiaan (KM 1997) on sisällytetty suositus siitä, että yliopistojen opiskelijavalintoja ja opetusjärjestelyjä kehitetään niin, että avoimesta yliopistosta tulee tasavertainen väylä yliopistotutkintoihin. Yliopistojen opetusta suositetaan kehitettävän moduulirakenteiseksi, jolloin sitä voivat hyödyntää yhtä lailla tutkinto-, täydennys- ja avoimen yliopiston opiskelijat ja tutkintoja voidaan rakentaa joustavammin. Myös koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (Opetusministeriö 2000, 40) pidetään yhtenä tavoitteena yliopistojenkin kohdalla tutkintovaatimusten tarkistamista elinikäisen oppimisen periaatteiden mukaisiksi. Elinikäisen oppimisen periaatteen soveltaminen näyttääkin olevan osittain ristiriitaista: Kun kehityssuunnitelmassa yhtäällä nuoret opiskelijat nähdään opiskelijoiden selvänä pääjoukkona ja aikuisten opiskelupaikat ovat "lisäpaikkoja" (s. 21), painotetaan toisaalla (s.40), että aikuisten mahdollisuuksia suorittaa korkeakoulututkinto laajennetaan. Elinikäisen oppimisen strategiassa taas myös aikuiset nähdään osana opiskelijoiden pääjoukkoa.

YLIOPISTO-OPISKELIJOIDEN IKÄRAKENNE

Yliopisto-opiskelijoista alettiin Suomessa kerätä systemaattisesti tilastotietoa vuonna 1967, jolloin silloinen Tilastollinen päätoimisto aloitti sarjan *Korkeakoulut*. Jo sarjan ensimmäisessä julkaisussa tilastoitiin sekä korkeakouluopiskelijoiden että uusien opiskelijoiden iät. Kun tarkastellaan opiskelijamäärien kasvua ja ikärakenteen muutosta aikavälillä 1967-1998 (taulukko 1), huomataan opiskelijakunnassa tapahtuneen oleellisia muutoksia viimeisen 30 vuoden aikana. Luvuissa ovat mukana sekä perustutkinto- että jatko-opiskelijat.

Tarkasteltavan ajanjakson aikana opiskelijoiden määrä on yli kolminkertaistunut. Ikäjakaumassa on tapahtunut suuria muutoksia: Alle 25-vuotiaiden opiskelijoiden osuus on huomattavasti pienentynyt (71 prosentista 41 prosenttiin), ja 30 vuotta täyttäneiden opiskelijoiden suhteellinen osuus on yli kuusinkertaistunut.⁶

Suomalaiset yliopistot poikkeavat toisistaan opiskelijoiden ikärakenteen mukaisesti tarkasteltuna. Teknillisten ja kaupallisten korkeakoulujen ja samalla näiden alojen opiskelijat ovat iältään merkittävästi nuorempia (30 vuotta täyttäneitä 25-26 %) kuin yliopistoissa tai taidekorkeakouluissa opiskelevat (30 vuotta täyttäneitä 33-34%). Myös monitieteellisten yliopistojen välillä opis-

Vuosi	Ikä -19	Ikä 20-24	Ikä 25-29	Ikä 30-	Yhteensä % (n)
*¤) 1967 ⁵	8,7	62,1	24,0	5,1	100 (n=45 324)
¤) 1970	6,2	58,9	28,5	6,4	100 (n=57 180)
#) 1975	5,8	49,7	32,3	12,2	100 (n=75 765)
#) 1980	5,4	45,4	30,7	18,5	100 (n=84 176)
x) 1985	4,5	44,8	29,2	21,5	100 (n=92 230)
x) 1990	4,0	41,0	28,5	26,4	100 (n=112 921)
x) 1995	4,1	37,0	28,6	30,4	100 (n=133 359)
#) 1998	4,2	7,6	25,6	32,5	100 (n=147 278)

Taulukko 1. Korkeakouluopiskelijoiden ikärakenne (%) aikavälillä 1967-1996. (SVT XXXVII:1, 124-125, SVT XXXVII:5, 56-57, Tilastokeskus 1976, SVT XXXVII:10, 48; taulukkoaineisto, Tilastokeskus 1999, 29)⁴

kelijoiden ikärakenteessa on vaihtelua. Iältään vanhin opiskelijakunta on Tampereen yliopistossa, jossa 43 prosenttia opiskelijoista on täyttänyt 30 vuotta. Vastaava luku Kuopion yliopistossa on 40 prosenttia. Iältään nuorimpia ovat Joensuun yliopiston opiskelijat: vajaa neljännes (24 %) opiskelijoista on täyttänyt 30 vuotta. Ikärakenteeseen vaikuttavat paitsi yliopiston tarjoamat opintoalat ja niiden erilainen ikärakenne myös jatko-opiskelijoiden määrä, joka sekkin on erilainen eri aloilla.

Jos ajatellaan, että jatko-opinnot ovat ainakin aiemmin kuuluneet aikuisella iällä suoritettaviksi, on aiheellista tarkastella erikseen perustutkinto-opiskelijoiden ikärakenteen muutosta. Varhaisemmista tilastoista ei voi erotella perustutkinto- ja jatko-opiskelijoita, joten tässä täytyy tyytyä tarkastelemaan viimeisen viidentoista vuoden ajan kehitystä (taulukko 2).

Myös yliopistojen perustutkinto-opiskelijoiden ikärakenne on muuttunut: 30 vuotta täyttäneiden osuus on tasaisesti lisääntynyt, ja nyt lähes neljännes perustutkinto-opiskelijoista on 30 vuotta täyttäneitä. Alle 25-vuotiaat perustutkinto-opiskelijat, joihin yleensä viitataan, kun puhutaan yliopisto-opiskelijoiden pääjoukosta, muodostavat nyt alle puolet yliopistojemme perustutkinto-opiskelijoista. Vertailu opiskelijoiden ikään muissa maissa on vaikeaa monestakin syystä. Useissa Euroopan maissa korkeinta koulutusta koskevissa tilastoissa ovat mukana paitsi varsinaiset yliopistot myös meidän ammattikorkeakoulujamme vastaavien oppilaitosten opiske-

lijat. Ikärakenne on monipuolistunut useissa länsimaissa riippumatta siitä, onko aikuisille järjestetty omia koulutusohjelmia tai erityisiä reittejä yliopistoon (kuten Britanniassa ja Ruotsissa) vai ovatko aikuiset hakeutuneet opiskelemaan yliopistoon nuorten kanssa samoja reittejä pitkin (kuten Suomessa). Euroopan Unionin sisällä eri maissa aikuisten yliopistotason tutkinto-opiskelussa on suurta vaihtelua. 30 vuotta täyttäneiden yliopisto-opiskelu on runsainta Britanniassa ja Pohjoismaissa. Etelä-Euroopan maissa (Kreikka, Espanja, Portugali) ja myös Ranskassa ja Saksassa 30 vuotta täyttäneiden opiskelu korkeakouluissa on vähäistä. (Eurostat 1997).

YLIOPISTOJEN 30 VUOTTA TÄYTTÄNEET PERUSTUTKINTO-OPISKELIJAT

Vuonna 1998 Suomen yliopistojen perustutkinto-opiskelijoista oli siis neljäsosa 30 vuotta täyttäneitä (Tilastokeskus 1999). 30 vuotta täyttäneet perustutkinto-opiskelijat sijoittuvat kaikkiin opiskelijoihin verrattuna suhteellisesti enemmän terveydenhuollon, teologian, yhteiskuntatieteen ja kasvatustieteen opintoaloille. Terveydenhuollon alalla kolme neljästä perustutkinto-opiskelijasta on täyttänyt 30 vuotta, ja teologian ja yhteiskuntatieteen aloilla 30 vuotta täyttäneitä on kolmannes. Tampereen yliopiston perustutkinto-opiskelijoista kolmasosa (33 %) on täyttänyt 30 vuotta. Myös Helsingin, Kuopion ja Lapin yliopistojen perustutkinto-opiskelijat ovat iältään keskimääräistä vanhempia.

Vuosi	ikä -19	ikä 20-24	ikä 25-29	ikä 30-	Yhteensä %(n)
1985	4,9	48,4	29,4	17,3	100 (n=84 823)
1990	4,7	47,4	28,2	18,7	100 (n=97 146)
1995	4,7	42,8	29,7	22,8	100 (n=114 916)
1998	4,9	44,1	26,8	24,1	100 (n=125 001)

Taulukko 2. Alemmaa tai ylemmää korkeakoulututkintoa suorittavien ikärakenne aikavälillä 1985-1998 (taulukkoaineisto, Tilastokeskus 1999, 29).

Monet opiskelupositiot

Kun nuoren opiskelijan elämäntilanteeseen kuuluu usein itsenäistyminen ja irtautuminen lapsuudenkodista, 30 vuotta täyttäneet opiskelijat voi nähdä aikuispositiassa, jossa nuoruuden "kehitystehtävät" on jo käyty läpi. Hahmotan aikuisella iällä yliopistollista perustutkintoa suorittavien opiskelupositioita vuoden 1996 opiskelijoita kuvaavan opiskelijakohtaisen aineiston avulla (perustutkinto-opiskelijat, n=21 262). Aineiston muuttuja 'nykyisten opintojen alkamisvuosi' kuvaa vuotta, jolloin opiskelija on ensimmäisen kerran kirjoittautunut opiskelijaksi kyseiseen yliopistoon. Se, kuinka paljon opintoihin on intensiivisesti käytetty aikaa, jää tällaisen aineiston tavoittamattomiin, eikä myöskään poissaolovuosista ole tietoa. Keskiarvona laskien perustutkintojen opiskeluun käytetyt ajat ovat pitkiä: Aineiston ensimmäistä tutkintoaan suorittavat opiskelijat ovat otosajankohtana käyttäneet aikaa opintoihinsa keskimäärin 9,6 vuotta (mediaani 9,0 vuotta), alle viisi vuotta opintoihinsa on käyttänyt vain 31 prosenttia. Huomattavaa on, että yli 10 vuotta kirjoilla olleita on aineiston perustutkinto-opiskelijoista lähes puolet, 45 prosenttia.

30 vuotta täyttäneet opiskelijat voi nähdä erilaisissa opiskelupositioissa opintojen keston ja opintojen aloittamisiän mukaan. Näin positiot kuvaavat myös opiskelun sijoittumista aikuisen elämänkulkuun. Osalla perustutkinto-opiskelijoista on aiempi ylempi korkeakoulututkinto, ja heidät erotettiin muista perustutkintoa suorittavista ryhmäksi *korkeakoulutuksen suurkuluttajat*⁷. Vuonna 1996 tällaisia, vähintään toista tutkintoa suorittavia oli 14 prosenttia 30 vuotta täyttäneistä opiskelijoista.

Opiskelijat, jotka ovat kirjoittautuneet opiskelijoiksi yliopistoon yli 15 vuotta aiemmin, nimettiin ryhmäksi *"ikuiset opiskelijat"*. Näitä opiskelijoita, joilla oli meneillään 16. vuosi tai pitempään opintojen aloituksesta, oli 16 prosenttia aineiston opiskelijoista. Tällaisen erillisen ryhmän tai opiskeluposition muodostamisen tarkoituksena on kuvata yhtä suomalaisen yliopiston rakenteellista erityispiirrettä: kerran hankittua

opiskelu-oikeutta yliopistoon ei menetä, vaan opintoihin voi palata milloin tahansa aiemmin hankitulla opinto-oikeudella. Niinpä aineistoon ohjautui opiskelijoita, jotka olivat aloittaneet opintonsa jo 1940-luvulla, enimmillään 53 vuotta otosajankohtaa aiemmin. Tällaisesta opiskelupositioista ei voi selvästi sanoa, onko kyse ensimmäisestä opiskelusta tai opiskelusta, joka on aloitettu/jatkunut yhtäjaksoisesti nuoruudesta lähtien, vai onko opinnot selkeästi keskeytetty välillä. *Pitkään opiskelleiden* opinnot ovat kestäneet 10-15 vuotta; heitä oli aineiston opiskelijoista 26 prosenttia. Ryhmän opiskelijoista enemmistö (68%) on 30-34 -vuotiaita opiskelijoita, mikä viittaa siihen, että ryhmä käsittää opiskelijoita, jotka ovat aloittaneet opinnot "relevantissa" iässä, mutta joiden opinnot ovat nykyisin käytössä olevien normien mukaan pitkittyneet.

Alle kymmenen vuotta opiskelleet jaettiin kahteen eri opiskelupositioon sen mukaan, missä iässä opinnot on aloitettu. Ryhmän *aikuisena aloittaneet* opiskelijat ovat aloittaneet opiskelunsa opiskelijoiden pääjoukkoa vanhemmalla iällä, 30-vuotiaana tai sitä vanhempana. Näillä kriteereillä ryhmään ohjautui yli neljännes (28 %) kaikista 30 vuotta täyttäneistä perustutkinto-opiskelijoista. Ryhmän *nuoret aikuiset* opiskelijat ovat aloittaneet opintonsa "relevantimmassa" iässä. Tämä ryhmä, joka on tavallaan yliopisto-opiskelijoiden pääjoukon ja edellä kuvattujen aikuisten opiskelijoiden positioiden välissä, käsittää viidesosan (19 %) kaikista 30 vuotta täyttäneistä opiskelijoista. Institutionaalisesta näkökulmasta tämäkin ryhmä, pitkään opiskelleiden ohella, näyttää koostuvan heistä, joiden opinnot ovat pitkittyneet: lähes kolme neljästä (73 %) on opiskellut jo vähintään viisi vuotta.

Edellä kuvatut aikuisten opiskelijoiden erilaiset opiskelupositiot osoittavat, etteivät aikuisella iällä opiskelevat ole millään tavoin yhtenäinen opiskelijajoukko. 30 vuotta täyttäneet opiskelijat voidaan nähdä erilaisissa opiskelupositioissa, ja opiskelu voi sijoittua monella eri tavalla opiskelijan elämänkulkuun. Vaikka opintoajat ovat pitkiä, opiskelijoiden ikärakenteen muutos ei kuitenkaan selity pelkästään opintojen pitkittymisellä.

Aikuisena opintonsa aloittaneet

Vaikka Suomessa yliopisto-opiskelu on rajattu aikuiskoulutusmäärityksen ulkopuolelle ja sitä pidetään nuorille suunnattuna koulujärjestelmäkoulutuksena, aikuisena opintonsa aloittaneiden yliopisto-opiskelijoiden voidaan kuitenkin ajatella olevan hyvinkin tyypillisiä aikuisopiskelijoita. Jos aikuisopiskelun yhtenä kriteerinä (iän lisäksi) pidetään sitä, ettei opiskelu ole ollut yhtäjaksoista lapsuudesta lähtien, siis "ensimmäistä" (*initial*) koulutusta, myös monet yliopistojen aikuiset opiskelijat täyttävät aikuisopiskelijan kriteerit. He aloittavat opintonsa opiskelijoiden pääjoukkoa myöhemmällä iällä, toisin sanoen peruskoulutuksesta yliopistoon siirtymisen välillä on ajallinen katkos. Myös yksi aikuiskoulutustutkimusten päätulos, koulutuksen kasautuminen, on selkeästi nähtävissä, aikuisena opintonsa aloittaneilla on tyypillisesti yksi tai kaksi aiempaa koulu- tai opistotason tutkintoa.

Aikuisten opiskelu keskittyy muutamille aloille

Kansainvälisissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota siihen, että kun opiskelu yliopistossa aloitetaan pääjoukkoa myöhemmällä iällä, opiskelijat ohjautuvat opiskelemaan vain tietyille aloille (esimerkiksi Johnston & Bailey 1984). Ilmiötä on selitetty joidenkin tieteenalojen heikkona kykyä vastaanottaa aikuisia opiskelijoita (Guyot 1997). Vain tietyille aloille keskittymistä tapahtuu myös suomalaisissa yliopistoissa. Aikuisena opintonsa aloittaneista viidesosa opiskelee kasvatustieteellisellä opintoalalla. Terveystieteitä, yhteiskuntatieteitä, humanistisia aloja ja teknisiä tieteitä opiskelemaan heistä sijoittuu yhteensä 60 prosenttia, joten mainitut viisi alaa kattavat 80 prosenttia aikuisena aloittaneiden opintoaloista (nämä viisi alaa kattavat 58,5 prosenttia kaikkien opiskelijoiden opintoaloista). Aikuisena opintonsa aloittavat siis päätyvät erityisesti näille mainituille aloille, ja näin iän mukana opintoalavalinnat kapenevat ja yhtenäistyvät. Alat, joilla on erityisen vähän aikuisena opintonsa aloittaneita, ovat lääketiede, luonnontieteet, farmasia ja liikuntatiede. Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, että vaikka aikuisena

aloittaneiden osuudet ja määrät joillakin aloilla ovat pienet ja marginaaliset, Suomessa mikään opintoala ei ole täysin suljettu aikuisena opiskelunsa aloittavilta opiskelijoilta (vrt. Guyot 1997).

30 vuotta täyttäneitä opiskelijoita koskevaan aineistoon haettiin tiedot opiskelijoiden "lähtötilanteesta" eli tiedot siitä, missä he olivat asuneet lapsuudessaan ja tiedot huoltajan silloisesta koulutustasosta ja sosioekonomisesta asemasta. Aikuisena opintonsa aloittaneet opiskelijat ovat muihin ikäisiinsä opiskelijoihin (pitkään opiskelleet, "ikuiset opiskelijat" tai toista tutkintoa tekevät) verrattuna asuneet lapsuudessaan useammin maaseudulla ja Väli- ja Pohjois-Suomessa. Heillä on ollut kaikkia muita opiskelijaryhmiä useammin pelkän peruskoulutuksen omaava huoltaja, ja he ovat muita useammin lähtöisin maanviljelijä- tai työntekijäperheestä.

Aikuisena aloittaneet ovat myös kaikkia muita opiskelijaryhmiä useammin aloittaneet opiskelun yliopistossa ilman ylioppilastutkintoa: heistä on ei-ylioppilaita 24 prosenttia. Sukupuolten väliset erot ovat kuitenkin huomattavat, sillä aikuisena opintonsa aloittaneista miehistä peräti 37 prosenttia ei ole suorittanut ylioppilastutkintoa (naisista 18%). Sukupuolten välillä näyttää olevan eroa myös alan valinnassa. Miehet sijoittuvat ilman ylioppilastutkintoakin opiskelemaan arvostetummille aloille, etenkin teknistieteelliselle alalle. Naiset puolestaan päätyvät opiskelemaan yliopistojemme vähiten arvostettuja aloja, erityisesti hoitotiedettä⁸. Aikuisena opintonsa aloittaneet ovat suorittaneet muita opiskelijaryhmiä enemmän aiempia tutkintoja. Yleisemmin aiempia tutkintoja on yksi tai kaksi, mutta 20 prosenttia on suorittanut kolme tai useampia aiempia tutkintoja.

Aikuisena opintonsa aloittaneiden opiskelijoiden opintojen kulku osoittaa, että suomalaiseen yliopistoon johtaa reitti, vaikkakin kapea, jota pitkin "alemmista" sosiaalisista kerrostumista lähtöisin olevat voivat päätyä opiskelemaan yliopistoon. Koulutuspolku on monille, erityisesti ei-ylioppilaille, pitkä: ennen yliopisto-opintojen aloitusta takana on jo paljon muuta koulutusta.

LOPUKSI

Suomalainen yliopisto suo koulutusmahdollisuuksia eri ikäisille opiskelijoille ja erilaisista oloista lähteneille ja toteuttaa siinä mielessä elinikäisen oppimisen ja oppimisyhteiskunnan avoimien oppimismahdollisuuksien ideaalia. Aikuisten yliopisto-opiskelijoiden koulutuspolkujen tarkastelu antaa mielenkiintoisen näkymän elinikäisen oppimisen käytäntöihin. Suomen yliopistoissa opiskelee suuri joukko aikuisia, jotka kuitenkin voidaan nähdä eri positioissa, eikä yhtenäisestä aikuisten opiskelijoiden joukosta voida puhua. Opiskelijoiden ikärakenteen muutosta ovat aikaansaaneet paitsi pitkät opiskeluajat myös aikuisella iällä opintojen aloittaminen ja opintoihin palaaminen myöhäisemmällä iällä nuoruudessa hankitulle opiskelupaikalle. Myös vähemmän julkisuutta saanut, niin kutsutun ”kaksois-tutkinnon” opiskeleminen on yleistä.

Vaikka aikuisten tutkintotavoitteista opiskelua on usein kuvattu toisena mahdollisuutena, ainakin osa aikuisena yliopisto-opintonsa aloittaneista on kulkenut sellaista koulutuksellista reittiä, jossa yliopisto-opiskelu on mahdollistunut vasta yhden tai useamman ammatillisen tutkinnon suorittamisen jälkeen. Näiden aikuisten voi nähdä käyttävän **ensimmäistä todellista mahdollisuutta** opiskella yliopistossa, koska aikanaan kulttuurisessa ja alueellisessa tilanteessa esteet yliopisto-opiskelulle olivat liian suuret. Giddens (1994, 172, 185) ei näekään ensimmäisiä koulutusvalintoja epäonnistumisena (vrt. Kivinen & Rinne 1990, 141), vaan *second chance* on enemmänkin moninaisten mahdollisuuksien aukeamista ja niistä valitsemista kuin kirjaimellinen toinen mahdollisuus. Monien aikuisena opintonsa aloittaneiden yliopisto-opiskelijoiden koulutuspolut muodostavat jatkumon, jossa kaikki koulutukset voidaan tulkita ensimmäisinä mahdollisuuksina, ja opiskelija on käyttänyt näitä mahdollisuuksia sitä mukaa, kun niitä on hänelle avautunut. Tällöin tilanne on jatkuvan koulutuksen ja elinikäisen oppimisen logiikan mukaan etenevää.

Yliopisto-opiskelijoiden ikärakenteen muutos näyttää johtaneen myös erilaisiin opiskelukäytäntöihin, tai juuri erilaistuvat opiskelukäytän-

nöt ovat johtaneet aikuisten opiskelun yleistymiseen. Koulutuspolut ovat yksilöllistyneet, ja esimerkiksi pitkät opiskeluajat ja päällekkäiset koulutukset uhmaavat rationaalisina esitettyjä suosituksia ja koulutustutkimuksissa käytettyjä luokituksia. Yleisemmin tutkimuksesta voidaan nostaa esille elämänkulussa tapahtunut muutos. Yliopistoissa opiskelijoina olevat tekevät muutakin, käyvät työssä ja perustavat perheen, eikä opiskelu välttämättä olekaan opiskelijan pääasiallinen rooli. Opiskelijan elämänkulkuun näyttää mahtuvan monia tapahtumia päällekkäin, eikä kaikkien elämä jäsenyksiä lineaarisesti mallin ‘koulutus, työpaikka, perhe, uralla eteneminen, eläke’ mukaan, vaan esimerkiksi juuri opiskelu liittyy muihin elämäntapahtumiin ja voi irtautua ajallisesti nuoruudesta.

Erilaistuvat opiskelukäytännöt johtavatkin toistamaan Teichlerin (1999) esittämän kysymyksen siitä, mikä on alkuperäisen (*initial*), tai suomalaisin termein koulujärjestelmäkoulutuksen ja aikuiskoulutuksen suhde oppimisyhteiskunnassa? Kun koulutusmahdollisuudet ovat laajentuneet ja erilaiset opiskelupositiot mahdollistuneet, nuoruudessa tehty koulutusvalinnat eivät välttämättä ole pysyviä eivätkä johda pysyvästi tiettyyn asemaan työelämässä ja yhteiskunnassa.

Viitteet

1 Ikärakennetta ja sen muutosta kuvaavia taulukoita on kolme. Ensimmäinen taulukko sisältää opiskelijoiden ikärakenteen vuosilta 1985, 1990, 1995 ja 1996 opintoasteittain, toinen taulukko vuonna 1996 (viimeisin käytettävissä ollut tieto) yliopistoissa kirjoilla olleiden opiskelijoiden iät opintoaloittain ja kolmas taulukko opiskelijoiden iät yliopistoittain.

2 Tiedostomuotoisen aineiston perusjoukon muodostavat 30-vuotiaat ja sitä vanhemmat yliopisto-opiskelijat vuonna 1996 (n=43 652). Tilastosäädökset mahdollistivat 80 prosenttia kattavan otoksen viiden ikäryhmän (30-34-, 35-39-, 40-44- ja 45-49-vuotiaat sekä 50 vuotta täyttäneet) mukaisesti ositetuna. 30 vuotta täyttäneistä yliopisto-opiskelijoista ei ollut mahdollista saada kokonaisaineistoa, joten taidekorkeakoulujen opiskelijat päädyttiin jättämään henkilöperusteisesta aineistosta pois, koska Kuvataideakatemia ja Teatterikorkeakoulun ikäryhmittäiset ja opintoaloittaiset opiskelijamäärät ovat pienet ja opiskelijoiden iän hajonta suuri. Näin menetellen otoksen kooksi tuli 32 673 henkilöä. Ai-

neistosta poistettiin taideaineiden opiskelijat muissa kuin taidealan oppilaitoksissa (n=99), joten tarkasteltavan aineiston koko on 32 574 henkilöä. Opiskelijakohtaiseen aineistoon on tuotu tietoja korkeaopiskelijarekisteristä 1996, tutkintorekisteristä 1996, perhetiedostosta 1996, väestötiedostosta 1996 ja väestölaskentojen pitkittäistiedostosta. Tiedostoon haetut muuttajat kuvaavat ensinnäkin nykyistä opiskelua yliopistossa (yliopisto, opintoala, opintoaste, opintojen kesto) ja opiskelijan perhetilannetta (siviilisääty, perheen alle 18-vuotiaat lapset). Toiseksi muuttajat kuvaavat opiskelijan aiempia opintoja (tieto ylioppilastutkinnoista, aiempien tutkintojen määrä ja opintoaste), ja kolmanneksi lapsuuden aikaisia lähtökohtia (asuinpaikka ja -alue lapsuudessa, huoltajan koulutus ja sosioekonominen asema). Tilastoidut tiedot opiskelijan asuinpaikasta ja huoltajan sosioekonomisesta asemasta pyrittiin hakemaan opiskelijan lapsuudesta, ajankohdasta, jolloin he olivat 9-13 vuotiaita ja jolloin esimerkiksi valinta kansakoulu/oppikoulu tehtiin.

3 Eri yhteyksissä ei-traditionaaliksi opiskelijoiksi ovat määrittäneet myös naiset, etniset ja kielelliset vähemmistöt ja vammaiset.

4 Taulukko on yhteenveto erilaisista aineistoista: *) ensimmäinen tilastovuosi, kevätlukukausi 1967, ☉ tilastoissa syntymävuosi, #) valmiiksi luokiteltu ja laskettu tilastotieto, x) taulukkoaineisto

5 Laskettu vuoden 1967 kevätlukukauden opiskelijoiden syntymävuosien perusteella (SVT XXXVII:1, 124-125) siten, että opiskelijoiden ajatella olevan vuoden 1966 syyslukukauden opiskelijoita.

6 Aikavälillä opiskelijoiden keski-ikä on noussut neljä vuotta siten, että vuonna 1967 opiskelijoiden keski-ikä oli 22,1 vuotta ja vuonna 1996 26,3 vuotta (mediaanit).

7 Ilmaus suurkuluttajat on lainattu Rinteen, Kivisen ja Aholan (1992) teoksesta *Aikuisten koulutautuminen Suomessa*.

8 Eri opintoalojen arvostuksesta ks. Liljander 1996 ja Kivinen ja Rinne 1995.

Lähteet

- AGELII, K. & BRON, A. (1997) Mature students' access to Stockholm University. Teoksessa Hill, S. & Merrill, B. (toim.): *Access, Equity, Participation and Organisational Change*. European Society for Research in the Education of Adults. Leamington Spa.
- ALANEN, A. (1981) Elinikäinen kasvatus - jatkuva kasvatus - jaksottaiskoulutus. Teoksessa Alanen, A. ja Sihvonen, J. (toim.): *Elinikäinen kasvatus*. Gaudeamus, Porvoo.
- APPS, J. W. (1988) *Higher Education in a Learning Society. Meeting new demands for Education and training*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- BLAXTER, L. & TODD, K. & TIGHT, M. (1996) Mature student markets: An institutional case study. *Higher Education* 31: 187-203.
- BLOMQUIST, I. & KOSKINEN, R. & NIEMI, H. & SIMPANEN, M. (1997) *Aikuisopiskelu Suomessa. Aikuis-koulutustutkimus 1995*. Tilastokeskus, Koulutus 1997:4.
- DAVIES, P. (1995) Themes and Trends. Teoksessa Davies, P. (toim.): *Adults in Higher Education. International Perspectives in Access and participation*. Jessica Kingsley Publishers, Guilford and King's Lynn.
- DONNELLY, E. (1998) Whose line (of discourse) is it anyway? Reviews. *Higher Education Quarterly* 52:242-244.
- EUROSTAT (1997) *Education in the European Union: Opportunities and choices*. Statistics in focus, Population and social conditions 4/1997.
- GIDDENS, A. (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Polity Press, Padstow, Cornwall.
- GUYOT, J-L. (1997) Adults at university: why are some departments more open? Teoksessa Hill, S. & Merrill, B. (toim.): *Access, Equity, Participation and Organisational Change*. European Society for Research in the Education of Adults. Leamington Spa.
- GUYOT, J-L. & MERRILL, B. (1998) *Accessing University Departments: Experiencing the tribes*. A UK/Belgian Study. A paper presented in the Second ES-REA Access Net work Conference. Barcelona 24-25.3.1998.
- JOHNSTON, R. & BAILEY, R. (1984) *Mature Students: perceptions and experiences of full-time and part-time higher education*. PAVIC Publications, Sheffield City Polytechnic.
- KASWORM, C. E. (1993) Adult higher education from an international perspective. *Higher Education* 25:411-423.
- KIVINEN, O. & RINNE, R. (1990) Aikuisopiskelun näköalat ja korkeakoulujen täydennyskoulutus. ss. 141-155 teoksessa Kivinen, O. & Rinne, R. (toim.) *Korkeakoulut aikuiskoulutusmarkkinoilla*. Research Unit for the Sociology of Education. Research Reports 4. Turun yliopisto, Turku.
- KIVINEN, O. & RINNE, R. (1995) *Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa*. Koulutus 1995:4, Tilastokeskus, Helsinki.
- KOMITEAN MIETINTÖ (1969) *Koulutusrakennekomitean mietintö*. KM 1969:A 13. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- KOMITEAN MIETINTÖ (1997) *Oppimisen ilo. Elinikäisen oppimisen strategia*. KM 1997:14. Edita, Helsinki.
- LILJANDER, J-P. (1996) *Statusvoittojen ja tappioiden tiet korkeakoulutuksessa. Keskeyttäminen ja koulutuksen vaihtaminen opintouran taitekohdina*. Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteiden tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopistopaino.
- LONGWORTH, N. & DAVIES, W. K. (1997) *Lifelong Learning*. Kogan Page, St. Ives.
- McNAIR, S. (1998) The Invisible Majority: adult learners in English higher education. *Higher Education Quarterly* 52 (2):162-178.
- MOORE, E. (2000) *Aikuisena yliopistossa. Yliopisto-opiskelijoiden ikärakenne ja 30 vuotta täyttä-*

- neiden opiskelijoiden elämäntilanne. Joensuun yliopisto, sosiologian laitoksen julkaisuja 2. Joensuu University Press, Saarijärvi.
- NEVALA, A. (1999) *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa*. Suomen historiallinen seura, Bibliotheca historica 43, Helsinki.
- OPETUSMINISTERIÖ (1996) *Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1995-2000*. Edita, Helsinki.
- OPETUSMINISTERIÖ (1998) *Opintojen etenemisen tehostaminen*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1998:15, Helsinki.
- OPETUSMINISTERIÖ (2000) *Koulutus ja tutkimus vuosina 1999-2004. Kehittämissuunnitelma*. Edita, Helsinki.
- RINNE, R. & KIVINEN, O. & AHOLA, S. (1992) *Aikuisten kouluttautuminen Suomessa*. Koulutussosiologian tutkimusyksikön tutkimusraportteja 10. Turun yliopisto, Turku.
- SCHUELLER, T. & FIELD, J. (1998) Social capital, human capital and the learning society. *International Journal of Lifelong Education* 17 (4): 226-235.
- SVT XXXVII:1 (1969) *Korkeakoulut 1966/67*. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- SVTXXXVII:5 (1974) *Korkeakoulut. Lukuvuosi 1970-1971*. Tilastokeskus, Helsinki, Valtion painatuskeskus.
- SVTXXXVII:10 (1982) *Korkeakoulut 1980/1981*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- TEICHLER, U. (1999) Lifelong Learning as Challenge for Higher Education: the State of Knowledge and Future Research Tasks. *Higher Education Management* 11 (1): 37-53.
- THOMPSON, A. (1997) Gatekeeping: Inclusionary and Exclusionary Discourses and Practices. ss. 108-129 Teoksessa Williams Jenny (toim.): *Negotiating Access to Higher Education*. Open University Press. Bury St Edmunds, Suffolk.
- TILASTOKESKUS (1976) *Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1975*. Tilastotiedote 1976:12. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- TILASTOKESKUS (1996) *Opiskelijoiden ikärakenne 1995. Lukiot, ammatilliset oppilaitokset, väliaikaiset ammattikorkeakoulut ja korkeakoulut*. SVT Koulutus 1996:9.
- TILASTOKESKUS (1997) *Oppilaitostilastot 1997*. SVT Koulutus 1997:5. Helsinki.
- TILASTOKESKUS (1999) *Oppilaitostilastot 1999*. SVT Koulutus 1999:7. Helsinki.
- TULKKI, P. & HONKANEN, P. (1998) Valta oppimisen kentällä. Teoksessa Silvennoinen, H. & Tulkki, P. (toim.) *Elinikäinen oppiminen*. Gaudeamus, Tampere.
- TUOMISTO, J. (1998) Keskitetystä aikuiskoulutussuunnittelusta markkinoiden ohjaukseen - ja takaisin. *Aikuiskasvatus* 18 (4): 268-280.
- WEST, L. & HORE, T. (1989a) The impact of higher education on adult students in Australia. Part 1. Employment. *Higher Education* 18: 341-352.
- WEST, L. & HORE, T. (1989b) The impact of higher education on adult students in Australia. Part 2. The person. *Higher Education* 18: 473-483.

Artikkeli saapui toimitukseen 31.7.2000. Toimituskunta teki julkaisupäätöksen kokouksessaan 23.10.2000.